

UNIVERSITEIT TWENTE.

**Kwalitatief onderzoek naar de Nederlandse
versie van de EAQ**

Hannah Kranzusch (s1007866)

Enschede, maart 2014

Masterthese Geestelijke Gezondheidsbevordering

Gedragswetenschappen, Psychologie

Eerste begeleider: Dr. E. De Kleine

Tweede begeleider: Drs. V. Van Bruggen

Samenvatting

Er bestaan verschillende filosofische theorieën die ervan uitgaan dat angsten rondom het eigen bestaan zo oncontroleerbaar kunnen worden dat zij aanleiding zijn voor het ontwikkelen van psychologische aandoeningen. Deze theorieën zijn tot nu toe weinig onderzocht, hoewel zij voor de hedendaagse psychotherapie van belang zouden kunnen zijn. Om nieuwe inzichten rondom het thema existentiële angst te verwerven, werd in eerder onderzoek een Nederlandstalige vragenlijst voor het meten van existentiële angsten ontwikkeld (de DEAQ). Deze vragenlijst bestaat uit verschillende items waarvan bijna de helft uit een Amerikaanse vragenlijst (de Existential Anxiety Questionnaire- EAQ) werd overgenomen en vertaald. Dit onderzoek richt zich op de kwaliteit van de DEAQ. Op basis van cognitieve interviews wordt aan de hand van een steekproef uit de Nederlandse bevolking onderzocht of de vragenlijst goed begrijpbaar en cultureel relevant is. Bij de vertaalde items werden serieuze inhoudelijke problemen vastgesteld, welke op een lage content validiteit zouden kunnen wijzen en niet goed bij gekozen populatie bleken aan te sluiten. Naast inhoudelijke problemen bleken ook ontkennende en samengestelde items de respondenten in hun antwoordkeuzes te misleiden.

Abstract

Different philosophic theories claim that anxiety about ultimate concerns can develop into serious 'existential anxieties', potentially causing psychopathological disorders. Researching existential anxieties has the potential to give new insights about mental illnesses but hitherto, little research investigating existential anxieties have been conducted. In order to provide new insights about treatment options of mental illnesses, the first Dutch Existential Anxiety Questionnaire (DEAQ) was developed. Nearly half of its items are based on and translated from the American EAQ. The present scope aims to elucidate qualitative aspects of the DEAQ via cognitive interviews designed to investigate its comprehension and cultural relevance in a Dutch population sample. Results revealed comprehension difficulties caused by the translated items, suggesting a lack of content validity which might cause a mismatch with the Dutch cultural background. In addition the negative item phrasing and double barrelled items had a misleading impact on the responses of the participants.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
De conversie van de EAQ naar de DEAQ	5
Hypotheses	7
Method	8
Onderzoeksopzet	8
Procedure.....	9
Deelnemer selectie	10
Dataverzameling.....	11
Data analyse	12
Resultaten	12
Inhoudelijke problemen met betrekking tot bepaalde woorden of zinsonderdelen.....	12
Problemen met de formulering.....	15
Vergelijking van de items	16
Belasting voor de respondenten	16
Conclusie en Discussie	19
Discussie van de resultaten.....	19
Aanbevelingen voor de DEAQ	21
Methodologische sterkten en beperkingen van het onderzoek.....	23
Samenvatting en Conclusie	24
Bronnen	25
Bijlagen	27

Inleiding

De confrontatie met ziekte, lichamelijke beperkingen en de dreiging om dood te gaan, kan tot existentiële vragen leiden (Breitbart, et al., 2010; Swildens, 2004). Deze vragen zijn gericht op onzekerheden met betrekking tot het eigen bestaan, zoals de dood, eenzaamheid, vervreemding, zinloosheid en schuld (Van Bruggen, Vos, Bohlmeijer & Glas, 2013). Tillich (1952) stelt dat deze existentiële vragen onderdeel zijn van het menselijke bestaan, maar dat het sommige mensen niet lukt om met deze vragen om te gaan. Als het niet lukt om met existentiële vragen om te gaan, kan wanhoop opkomen en kunnen existentiële angsten zo oncontroleerbaar worden, dat zij aanleiding voor het ontstaan van psychopathologie zijn (Yalom, 1980; Tillich, 1991). Tillich (1991) beschrijft de ontwikkeling van een normale existentiële angst tot een pathologische angst aan de hand van verschillende voorbeelden. Een van deze voorbeelden is, dat de angst voor de dood een gezonde behoefte aan veiligheid oproept, wordt echter de angst voor de dood en daarmee ook de behoefte aan veiligheid oncontroleerbaar, dan kan een persoon beginnen schijnzekerheden op te bouwen. Met schijnzekerheden worden handelingen of overtuigingen bedoeld die een subjectief gevoel van zekerheid geven die objectief echter niet bestaat. Te denken valt hierbij bijvoorbeeld aan dwangrituelen zoals deze bij een wasdwang kunnen ontstaan om aan besmettingen en mogelijk zelfs de dood te kunnen ontkomen. Deze schijnzekerheden hebben tot doel de controle over de angst te herwinnen, maar kunnen een persoon dermate in beslag nemen dat zij in haar functioneren belemmerd wordt.

Het verband tussen existentiële angsten en psychopathologie is voor de betrokkenen vaak nauwelijks herkenbaar (Yalom, 1980), wat onder andere een reden zou kunnen zijn waarom de hedendaagse psychotherapie weinig gericht is op existentiële vraagstellingen (Yalom, 2008). Van Bruggen, Vos, Bohlmeijer, et al. (2013) stellen echter dat het belang van existentiële theorieën in de psychotherapie te lang verwaarloosd is en beter onderzocht zou moeten worden. Mogelijk zijn er patiënten die dermate met levensvragen worstelen dat de therapie hierop meer gericht zou moeten worden (Van Bruggen, Vos, Bohlmeijer, et al., 2013). Om het belang van existentiële vraagstellingen in de psychotherapie beter te kunnen onderzoeken ontbreekt echter een geschikt meetinstrument (Noyon & Heidenreich, 2007).

Als aanknopingspunt voor de ontwikkeling van een nieuw meetinstrument, hebben Van Bruggen, Vos, Westerhof, Bohlmeijer en Glas (2013) onderzoek naar al bestaande vragenlijsten over existentiële angsten gedaan. Uit dit onderzoek bleek echter dat de meeste vragenlijsten alleen bepaalde aspecten van existentiële angst meten zoals de angst voor de dood. De Existential Anxiety Questionnaire (EAQ) van Weems, Costa, Dehon en Berman

(2004) vormde hierbij door zijn bredere inhoud een relatieve uitzondering (Van Bruggen, Vos, Westerhof, et al., 2013). De lijst bleek voldoende betrouwbaar te zijn (Weems, et al., 2004) en werd als basis voor een nieuwe, verbeterde ‘Dutch Existential Anxiety Questionnaire’ (DEAQ) gekozen.

Dit onderzoek richt zich op de kwaliteit van de DEAQ, die aan de hand van een cognitief interview onderzocht zal worden. In de volgende paragraaf zal informatie over de EAQ gegeven worden en hoe deze door Van Bruggen (2013) is aangepast. In aansluiting daarop wordt een onderzoeksvraag geformuleerd, die aan de hand van verschillende hypothesen onderzocht zal worden.

De conversie van de EAQ naar de DEAQ

De EAQ werd door Weems, et al. (2004) in Amerika ontwikkeld en bestaat uit 13 items. De items zijn gebaseerd op de indeling van existentiële angsten volgens Tillich (1952). Volgens Tillich (1952) omvat de existentiële angst drie domeinen met in totaal zes onderdelen, namelijk: ‘fate and death’, ‘emptiness and meaninglessness’ en ‘guilt and condemnation’.

Tillich (1952) beschrijft de angst voor ‘*fate*’ (*het lot*) als het geloof in een voorbestemming waaraan een mens niet kan ontkomen. De angst voor deze voorbestemming veroorzaakt een gevoel van onmacht, namelijk het gevoel geen invloed op het leven te hebben. Deze angst kan ook als een onomkeerbare levensreis worden begrepen waarvan het verloop en de eindbestemming al van tevoren bepaald en niet veranderbaar zijn. De eindbestemming is in iedere geval de dood, het onherroepelijke einde van het lot. De angst voor ‘*death*’ (*de dood*) representeert de ultieme angst van de mens voor de eindigheid en de mogelijkheid dat het eigen bestaan ophoudt.

‘*Emptiness*’ (*leegte*) is de ervaring als een gekoesterd geloof niet meer geldig blijkt te zijn. Dit is het geval als een mens beseft dat overtuigingen die belangrijk leken niet meer geldig zijn, en het hem ontbreekt aan de mogelijkheid om zich ‘spiritueel te bevestigen’. Door het gebrek aan spirituele bevestiging kan geen hogere zin van het eigen bestaan worden gevonden. Vanuit deze gevoelens van zinloosheid kan de angst ontstaan dat niet alleen het eigen leven geen betekenis heeft, maar ook alles daar om heen, waardoor een ultieme zingeving ontbreekt. Deze angst wordt dan ook de angst voor ‘*Meaninglessness*’ (*betekenisloosheid*) genoemd.

De angst voor ‘*guilt*’ (*schuld*) beschrijft gevoelens van schuld die kunnen ontstaan als een mens niet aan de eigen morele standaard of eisen kan voldoen. Als het mislukt om aan de eigen standaard te voldoen, ontstaat een negatief zelfbeeld en de angst om vervolgens ook niet

aan hogere, ‘universele standaards’ te kunnen voldoen. Deze angst wordt ook de angst voor *condemnation* (‘*zich gedoemd voelen*’) genoemd. Het woord ‘*condemnation*’ heeft in dit geval geen betrekking op een oordeel van buitenaf, maar op de wanhoop om door het eigen falen geen bestemming in deze wereld te kunnen hebben. Wat je ook doet, je bent gewoon niet goed genoeg.

Weems, et al. (2004) beschrijven in hun onderzoek dat zij redelijk willekeurig voor de indeling op basis van Tillich (1952) voor hun EAQ hebben gekozen, hoewel er meer indelingen voor existentiële angsten bestaan. Aangezien de indeling van Tillich volgens Van Bruggen (2013) niet alle existentiële angsten omvat, werd ervoor gekozen om de vragenlijst met andere items aan te vullen (Van Bruggen, 2013). Deze items werden op basis van Glas’ typologie der existentiële angsten’ (Glas, 2003) ontwikkeld, die grotendeels met die van Tillich overeenkomt (zie bijlage 1). Dit geldt voor de angst voor ‘de dood’ (Tillich, Glas); de angst voor ‘betekenisloosheid’ (Tillich) en ‘zinloosheid’ (Glas) en voor de angst voor het ‘lot’ (Tillich) en ‘onveiligheid’ (Glas).

Door de grote overeenkomsten werden alleen items op basis van Glas (2003) ontwikkeld en toegevoegd die niet met de indeling van Tillich overeenkomen. De toegevoegde items zullen de angst voor: ‘*structuurverlies*’, ‘*het bestaan als zodanig*’, ‘*onverbondenheid*’ en ‘*twijfel en onmacht om te kiezen*’ meten. De angst voor ‘*structuurverlies*’ houdt volgens Glas (2003) de ervaring in dat alles om je heen onecht en oncontroleerbaar is. Er lijkt geen samenhang tussen de eigen ervaringen te bestaan, alsof alles los van elkaar gebeurt en elke vorm van structuur ontbreekt. Verder beschrijft Glas (2003) de angst voor ‘*het bestaan als zodanig*’, die een affectieve leegte met betrekking tot alles om je heen representeert. Alles lijkt neutraal en onvoorspelbaar, alsof niets in het leven de moeite waard is om je voor in te zetten. Bovendien kunnen volgens Glas (2003) ook angsten rondom ‘*onverbondenheid*’ ontstaan, die het gevoel veroorzaken nergens en met niemand verbonden te zijn, alsof je door een irreële wereld loopt waarbij een laag glas je van de buitenwereld afscheidt. Niet alleen het gevoel van de buitenwereld geïsoleerd te zijn kan angst veroorzaken, ook de onvoorspelbaarheid van de uitkomsten van het eigen gedrag, kan angst oproepen en daartoe leiden geen invloed meer op het leven te willen uitoefenen. Dit fenomeen wordt door de angst voor ‘*twijfel en de onmacht om te kiezen*’ tot uitdrukking gebracht. Hierbij gaat het over een voorturende angst voor-, en twijfel over de eigen keuzes en daden omdat deze onherroepelijk en onjuist zouden kunnen zijn. De persoon is bang voor zijn eigen macht en de

consequenties die deze zou kunnen hebben. Uit angst iets verkeerd te doen, wordt de persoon onmachtig en durft geen keuzes meer te maken (Glas, 2003).

In totaal telt de DEAQ 29 items, hiervan zijn 13 items gebaseerd op Tillich (1952), ontwikkeld door Weems, et al. (2004) en 16 items gebaseerd op Glas (2003), ontwikkeld door Van Bruggen (2013). Naast de inhoudelijke aanvullingen werd ook nog een structurele aanpassing uitgevoerd. Weems, et al. (2004) werkte ten behoeve van een eenvoudiger evaluatie van de testuitkomsten met ja/nee antwoordmogelijkheden, hoewel zij binnen hun onderzoek later zelf aanraden deze twee antwoordcategorieën, voor genuanceerdere uitkomsten in een Likert schaal om te zetten (Weems, et al., 2004). Op basis van dit advies werden de antwoordmogelijkheden door Van Bruggen (2013) van: ‘Ja’ en ‘Nee’ naar: ‘Helemaal niet op mij van toepassing’, ‘Een beetje op mij van toepassing’ en ‘Sterk op mij van toepassing’ uitgebreid.

Om de vragenlijst daadwerkelijk in de Nederlandse populatie te kunnen gebruiken en te testen is het van belang om de eerste 13 items van de EAQ van het Engels naar het Nederlands te vertalen. De vertaling werd volgens het adviesrapport van Guillemin, Bombardier en Beaton (1993) uitgevoerd. Een nauwkeurige vertalingprocedure is echter nog niet voldoende om een vragenlijst binnen een nieuwe culturele context toe te passen (Berkanovic, 1980). De items moeten binnen de Nederlandse cultuur begrijpelijk maar ook relevant zijn. Het is mogelijk dat mensen binnen de Nederlandse cultuur een andere visie op existentiële angsten hebben dan Amerikanen. Om deze reden zou getest moeten worden of de vertaalde items goed bij de Nederlandse populatie aansluiten. Aangezien het bij de DEAQ om een volledig nieuwe lijst gaat, die in Nederland toegepast zal worden, zullen niet alleen de vertaalde, maar alle items op hun toepasbaarheid binnen de Nederlandse populatie onderzocht worden. Daarom wordt de volgende onderzoeksvraag gekozen: *In hoeverre sluit de DEAQ bij de Nederlandse populatie aan?*

Hypotheses

Door de vertaling en ook door het vrij complexe onderwerp (existentiële angst), worden inhoudelijke problemen met bepaalde zinsonderdelen of woorden verwacht. Voorbeelden hiervan zijn uitdrukkingen als ‘Gedoemd (zijn)’ wat een vrij precieze vertaling van ‘Condemned’ (item 6 en 9) is. Deze uitdrukking wordt in Nederland echter niet vaak gebruikt en zou voor de respondenten een te specifieke, of religieuze betekenis kunnen hebben. Ook het woord ‘Fate’ (item 2, 11 en 12) was niet eenduidig te vertalen, aangezien er in het Nederlands twee soorten ‘lot’ bestaan, namelijk het ‘lot’ en het ‘noodlot’ (bad fate). Volgens

de Van Dale (2014) is het noodlot ‘een ongekende en onafwendbare macht, vaak met de bijgedachte aan iets kwaads’; het ‘lot’ wordt echter als ‘toeval, de onvoorspelbare loop van gebeurtenissen of levensomstandigheden’ beschreven. Welk van de twee uitdrukkingen beter bij de Nederlandse populatie aansluit en het beste bij de typologie van Tillich aansluit moet onderzocht worden. Dit is ook het geval voor het woord ‘Meaning’ (item 3 en 13). Dit kan namelijk vertaald worden naar ‘betekenis’ of ‘zin’.

Naast inhoudelijke problemen worden verder problemen met bepaalde formuleringen van de items verwacht. Een voorbeeld hiervan is het vaak voorkomende samengestelde karakter der items (1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 15, 23). Deze items bestaan uit ten minste twee deelvragen, die met verschillende antwoorden beantwoord zouden kunnen worden. Dit maakt het voor de respondent lastig te beoordelen of de stelling op hem van toepassing is of niet. Een ander voorbeeld is de negatieve verwoording van bepaalde items (2, 4, 7, 9, 10, 12, 29), bij een negatieve verwoording als ‘Ik ben niet bang voor de dood’ bestaat de mogelijkheid dat de respondent op basis van dubbele ontkenning het verkeerde antwoord kiest.

Aangezien de items op basis van Glas (item 14 tot en met 29) niet vertaald zijn maar door een Nederlandse moedertaalspreker (Van Bruggen, 2013) werden ontwikkeld, wordt ervan uitgegaan dat deze zowel inhoudelijk als ook met betrekking tot de formuleringen minder problemen veroorzaken en beter bij de Nederlandse populatie aansluiten. Ten slotte zal onderzocht worden hoe belastend de vragenlijst voor de respondenten is. De respondenten worden door de 29 items met existentiële angsten en vraagstellingen geconfronteerd, daarom valt te verwachten dat de lijst door sommige respondenten als belastend ervaren wordt.

De vragenlijst inclusief de bijhorende hypothesen zullen aan de hand van een kwalitatief onderzoek, namelijk een cognitief interview onderzocht worden. Als steekproef zal een zo divers mogelijke selectie van de Nederlandse populatie benaderd worden.

Methode

Onderzoeksopzet

De hypothesen werden aan de hand van een ‘Three Step Test Interview’ (TSTI) volgens Hak, Van der Veer en Jansen (2008) onderzocht. Het TSTI is een vorm van cognitief interview die geschikt is om een vragenlijst op haar toepasbaarheid binnen een populatie te testen en om vervolgens advies voor een mogelijke aanpassing van de vragenlijst te kunnen geven (Boeije & Willis, 2013; Beatty, 2004).

Het onderzoeksprotocol van de TSTI (zie bijlage 2) bestaat uit drie verschillende fases. Tijdens de eerste fase ‘Gedachtes Hardop Uitspreken’ zal de respondent de vragenlijst zelfstandig invullen en daarbij zijn gedachtes hardop formuleren. Deze stap is belangrijk om inzicht in de antwoordkeuzes en interpretaties van de respondent te verwerven. In dezelfde tijd maakt de interviewer aantekeningen in het daarvoor bedoelde formulier (bijlage 4), over bijzonderheden die tijdens het interview opvallen of vragen die opkomen met betrekking tot dat wat de respondent vertelt. Op deze aantekeningen kan de interviewer tijdens de tweede fase van het interview, het ‘Focus Interview’ terug komen door vragen over onduidelijkheden te stellen. Het is van belang dat de interviewer deze vragen pas in de tweede fase stelt omdat hij anders de respondent in zijn denkproces zou kunnen storen of beïnvloeden.

In de derde fase, het ‘Semigestructureerd Interview’ worden aanvullende vragen gesteld, die in dit geval betrekking hebben op de ervaren belasting door het interview, moeilijke woorden, alsook verbetervoorstellen en suggesties voor de vragenlijst. Om de belasting in te kunnen schatten wordt de respondenten aan het einde van het interview gevraagd hoe belastend het invullen van de vragenlijst was en wat voor een cijfer zij aan deze belasting zouden toekennen (van 0 ‘*helemaal niet belastend*’ tot 10 ‘*heel belastend*’).

Alle kwalitatieve uitkomsten die op problemen met bepaalde items tijdens het interview wijzen, worden als significante problemen beschouwd en in detail onderzocht. In het bijzonder bij kleine steekproeven maar ook principieel, is de frequentie van een probleem niet bepalend voor het bestaan en de ernst van het probleem; om deze reden moeten alle moeilijkheden met betrekking tot de vragenlijst serieus worden genomen (Willis, 2005).

Procedure

Het onderzoeksvoorstel is door de ethische commissie van de Universiteit Twente goedgekeurd. De respondenten werd gevraagd om aan een ‘onderzoek naar de kwaliteit van een vragenlijst over angst’ deel te nemen. Het interview werd in de voor de respondent meest comfortabele locatie afgenomen, die of bij de respondent thuis, of in een vergaderruimte van de Universiteit Twente was. Als dank voor hun deelname ontvingen de respondenten een VVV waardebon van 12,50 €.

Om te voorkomen dat een respondent over zijn persoonlijke grenzen heen gaat werd aan het begin van het onderzoek het ‘informed consent’ (bijlage 3) aan de respondent gegeven waarin benadrukt wordt dat de respondent vrijwillig meedoet en op elk moment met het interview kan stoppen. De respondent wordt verder geïnformeerd dat het interview door een geluidsopname opgenomen wordt en streng vertrouwelijk wordt behandeld. Aan elke

respondent werd verder een nummer toegekend om geen namen te moeten noemen, de respondentenummers werden later van de persoonlijke gegevens losgekoppeld om een hoge anonimiteit te kunnen garanderen. Voor mogelijk opkomende vragen na het interview werden ten slotte de contactgegevens van de onderzoeksleider (Van Bruggen, Universiteit Twente) aan de respondenten gegeven.

Deelnemer selectie

De deelnemers werden in de sociale omgeving van de interviewer geworven. De werving vond via de telefoon, de mail of persoonlijk plaats. Voorwaarde was dat de potentiële deelnemer geen psychiatrische diagnose had en Nederlands zijn moedertaal is. Verder werd erop gelet een zo groot mogelijke spreiding in de demografische gegevens te bereiken, aangezien er maar 8 respondenten uit de doelpopulatie geïnterviewd werden. De demografische gegevens van de respondenten werden aan de hand van een formulier (zie bijlage 4) verzameld en zijn in tabel 1 samengevat. Zoals in de tabel te zien, is het opleidingsniveau der respondenten voor een gemiddelde Nederlandse populatie echter heel hoog en daardoor niet zeer representatief.

Tabel 1
Demografische respondentengegevens (N=8)

	Percentage respondentent		
		Leeftijd in jaren	
		M	SD
Geslacht			
Mannen	62.5%	45.80	21.51
Vrouwen	37.5%	39.33	18.04
Hoogst behaalde opleidingsniveau			
MAVO	12.5%		
MBO	12.5%		
HAVO	25.0%		
MBO	25.0%		
HAVO	25.0%		

Dataverzameling

De interviews werden in het kader van een masteronderzoek afgenomen. Voor afname werd het interviewen door de masterstudent met medestudenten geoefend. Terwijl de respondenten de vragenlijst invulden hebben zij hun gedachtes hardop verwoord, waardoor de uitkomsten door een geluidsopname gedocumenteerd en later verbatim uitgetypt konden worden. Op basis van eerdere ervaringen met de TSTI procedure werd verwacht dat 8 interviews voldoende zouden zijn. Deze aanname werd bevestigd aangezien er veel overlap met betrekking tot bepaalde problemen tijdens de interviews was, waaruit geconcludeerd kan worden dat de belangrijkste problemen met betrekking tot de vragenlijst werden gevonden.

Data analyse

Drie onderzoekers hebben de uitgetypte uitkomsten bediscussieerd om tot consensus over de categorische indeling van de antwoorden te komen. Bij deze procedure werd het voorbeeld van Bode en Jansen (2013) gevolgd.

De antwoorden werden per item in twee hoofdcategorieën onderverdeeld. De eerste hoofdcategorie 'zonder problemen' laat het aantal respondenten zien dat geen moeite had om het item te beantwoorden. De tweede hoofdcategorie 'problemen' is onderverdeeld in twee subcategorieën, namelijk problemen met de formulering van een item en problemen met de inhoud van een item. Bij moeilijkheden met de formulering van het item horen zinsconstructies die het beantwoorden van bepaalde items hebben bemoeilijkt. Voorbeelden hiervan zijn negatief verwoorde items die door dubbele ontkenning verkeerd werden beantwoord of items die uit twee onderdelen bestaan en volgens de respondent geen eenduidig te begrijpen item vormden. De tweede subcategorie beschrijft inhoudelijke problemen met betrekking tot de betekenis van bepaalde woorden of zinsonderdelen.

Resultaten

Inhoudelijke problemen met betrekking tot bepaalde woorden of zinsonderdelen

Verwacht werd dat inhoudelijke problemen met bepaalde woorden of zinsonderdelen van de vragenlijst zouden ontstaan. Voor een precieze opsomming van deze problemen wordt in tabel 3 een totaal overzicht van het aantal inhoudelijke problemen per item gegeven; hierbij kon een respondent meerdere problemen binnen een item hebben, welke afzonderlijk meegeteld werden. Om inzicht in de inhoudelijke problematiek te geven wordt in het vervolg een selectie van de meest opvallende inhoudelijke problemen besproken. Hiermee worden woorden of zinsonderdelen bedoeld, die ten eerste hele andere associaties oproepen, dan op basis van de beoogde theorie werd verwacht en daardoor ook tot verkeerde antwoordkeuzes zouden kunnen leiden.

Tabel 3

Aantal inhoudelijke problemen per item (N=8 respondenten)

1. Ik denk vaak na over de dood en dit maakt me bang.	1
2. Ik ben niet angstig voor het lot omdat ik me eraan overgeef.	2
4. Ik ben niet bezorgd over en denk niet na over schuldig zijn.	4
6. Ik voel me vaak angstig omdat ik me gedoemd voel.	3
7. Ik denk nooit over leegte na.	6
8. Ik denk vaak dat de dingen die ooit belangrijk waren in het leven leeg zijn.	2
9. Ik voel me nooit angstig over gedoemd zijn.	2
10. Ik ben niet bang voor de dood omdat ik voorbereid ben op wat het ook moge brengen.	2
12. Ik maak me geen zorgen over het lot , omdat ik er zeker van ben dat dingen goed komen.	2
13. Ik weet dat het leven betekenis heeft.	3
14. Vaak voelen de dingen voor mij vreemd aan, alsof ik er niet echt contact mee kan maken.	2
15. Ik verlies vaak het contact met mezelf en dat maakt me angstig.	1
16. Mijn ervaringen voelen als een sterke eenheid, alsof alles met elkaar klopt.	2
18. Ik ervaar het hele bestaan als dreigend.	2
19. Ik heb het gevoel dat mij elk moment een ramp kan overkomen.	1
20. Ik voel me thuis in deze wereld .	2
22. Ik voel me sterk verbonden met andere mensen.	2
23. Ik voel me een eenling en dat maakt me angstig.	1
25. Ik voel me onderdeel van een groter geheel .	2

Noot. Problematische woorden zijn dik gedrukt.

De opvallendste problemen konden met betrekking tot het woord ‘gedoemd’ worden vastgesteld. Bij Item 6 en 9 bleken grote onzekerheden over de betekenis van het woord ‘gedoemd’ te bestaan. ‘Gedoemd’ bleek niet bij het vocabulaire maar ook niet bij de belevingswereld van de respondenten aan te sluiten, wat aan de hand van de volgende citaten verduidelijkt wordt.

Respondent 2: ‘(...) *Gedoemd, dat klinkt zo episch en groot, niet echt specifiek (...)*’

Respondent 3: *'(...) Doet mij ook aan de kerk denken, hel en verdoemenis (...)*'

Tijdens het aanbieden van alternatieve verwoordingen bleek dat 'veroordeeld' op een heel andere manier geïnterpreteerd werd dan 'gedoemd'. 'Gedoemd' en 'verdoemd' leken dezelfde betekenis te hebben maar sloten niet goed bij het referentiekader der respondenten aan.

Soortgelijke moeilijkheden konden ook met het woord 'schuld' in Item 4 ('Ik ben niet bezorgd over en denk niet na over schuldig zijn') worden vastgesteld. De respondenten hadden serieuze problemen om tot een conclusie te komen wat de 'schuld' zou kunnen inhouden.

Respondent 2 vraagt: *'Schuldig aan wat?'*

Verder had ook het woord 'schuld' zoals het woord 'gedoemd' voor één van de respondenten een 'religieuze' connotatie en sloot niet goed bij de belevingswereld van de respondent aan.

Respondent 4 zegt: *'Dat is op mij niet van toepassing(...). Wat ik denk is, dat het bij mensen die religieus opgevoed zijn meer een rol speelt. Bij mij niet (...)*.

Opvallend was echter dat het woord 'schuld' in item 5 geen problemen veroorzaakte. Een soort gelijk fenomeen bleek ook met betrekking tot het woord 'leegte' in item 7 en 8 te bestaan. In item 7 ('Ik denk nooit over leegte na'), bleken grote problemen met het woord 'leegte' te bestaan. De respondenten gaven aan het woord weinig specifiek te vinden en gaven ook verschillende interpretaties aan het begrip 'leegte'. Opvallend was, dat het woord 'leegte' in item 8 op eens duidelijker was.

De angst voor 'leegte' kan leiden tot de angst voor 'betekenisloosheid'. In overeenstemming met de voorgaande problemen met het woord 'leegte', hadden sommige respondenten ook serieuze problemen met het woord 'betekenis'. Bij item 13 ('Ik weet dat het leven betekenis heeft') stelde één respondent zich de vraag wat voor een soort betekenis precies bedoeld wordt.

Respondent 6 zegt hierover: *'Eigenlijk weet ik dat niet helemaal zeker. Wat is dan betekenis? ... Als het daarna nog verder gaat of als het leven zelf betekenis heeft?'*

Vier van de respondenten interpreteerden 'betekenis' als iets wat het leven hier en nu zelf kan hebben. Drie respondenten interpreteerden 'betekenis' als een 'hogere', 'spirituele' betekenis, die het leven ook na de dood heeft. Uiteindelijk bleken de meeste respondenten een voorkeur voor het woord 'zin' in plaats van 'betekenis' te hebben.

Respondent 6 beweert: *'...Maar dan is 'zin' wel duidelijker, dat gaat meer over het leven zelf. Betekenis kun je meestal pas achteraf beschouwen...'*

'Zin' leek hierbij in samenhang met een tegenwoordige, alledaagse zingeving geïnterpreteerd te worden, wat beter bij belevingswereld van de meeste respondenten aansloot. Ook hier viel

op dat in item 3 in tegenstelling tot item 13, geen problemen met het woord ‘betekenis’ bestonden. Ten slotte werden de respondenten gevraagd om hun voorkeur voor het ‘lot’ of ‘noodlot’ aan te geven. De meeste respondenten kozen vervolgens voor het ‘lot’, omdat zij dit neutraler vonden dan het ‘noodlot’. Concluderend konden zoals verwacht verschillende problemen met betrekking tot bepaalde woorden en zinsonderdelen vastgesteld worden.

Problemen met de formulering

Er werden verschillende problemen met de formulering van bepaalde items verwacht. De vastgestelde problemen worden aan de hand van Item 2 (‘Ik ben niet angstig voor het lot omdat ik me eraan overgeef’) exemplarisch besproken.

Respondent 2 zegt hierover: *‘(...) Daar vraag ik me af, doe ik überhaupt geloven in een lot? (...) Geef ik me überhaupt over aan het lot? Dat zou ik niet weten. En ik ben er niet angstig voor dus: nee! Helemaal niet op mij van toepassing.(...)’*

De respondent moet zich op basis van dit item drie dingen afvragen: ‘Geloof ik in het lot?’; ‘Geef ik me eraan over?’ en ‘Ben ik angstig voor het lot?’. Dit zijn drie vragen die op basis van de Likert-Schaal echter alleen door één antwoordkeuze beantwoord mag worden.

Door het samengestelde karakter van het item wordt verondersteld dat je angstig voor het lot bent en alleen dan niet angstig voor het lot kan zijn als je jezelf eraan overgeeft. Op basis van deze redenering impliceert de stelling ook dat je in het lot gelooft, hetgeen mogelijk voor de respondent niet het geval is, waardoor hij ook niet bang is voor het lot. Er is echter geen antwoordmogelijkheid om dit uit te drukken. De respondenten zijn door de vraagstelling gedwongen om aan te geven dat zij angstig voor het lot zijn en zich niet overgeven, of niet angstig zijn en zich wel overgeven. Het samengestelde karakter van de stelling alsook de impliciete vooronderstelling dat zoiets als lot bestaat, maakt het kiezen van een passend antwoord dus erg moeilijk. Verder zorgde ook de negatieve verwoording van het item voor verwarring. De helft der respondenten die aangaven niet bang voor het lot te zijn, kozen voor ‘helemaal niet’ wat echter als ‘bang voor het lot’ categoriseert zou worden.

Zoals in dit voorbeeld konden verder ook serieuze problemen met andere ontkennende items (Item 2, 4, 7, 9, 10) worden vastgesteld. Het samengesteld karakter van item 1, 2, 3, 10, 11, 12 en 15 heeft verder ook problemen veroorzaakt. Een kwantitatief overzicht met betrekking tot alle problemen kan in tabel 4 worden gevonden.

Vergelijking van de items

Zowel voor de inhoudelijke problemen als voor de problemen met formuleringen bestond een verschil tussen het eerste en tweede deel van de vragenlijst. Inhoudelijke problemen kwamen namelijk bij de eerste dertien 13 items (gebaseerd op Tillich) 0-6 keer per item voor met een gemiddeld $M=2.15$ fouten per item. Bij de daarop volgende 16 items gebaseerd op Glas bestonden inhoudelijke problemen 0-2 keer per item ($M=.94$). Ook problemen met de formuleringen kwamen bij de items gebaseerd op Tillich vaker voor dan bij de items gebaseerd op Glas. Bij de items 1-13 konden 0-5 keer problemen per item vastgesteld worden ($M=1.69$). Bij de daarop volgende 16 items gebaseerd op Glas, konden allen bij één item 2 problemen worden vastgesteld ($M=0.06$).

Concluderend kunnen dus meer problemen met item 1-13 dan met item 14-29 worden vastgesteld.

Belasting voor de respondenten

De respondenten werden aan het einde van het interview gevraagd hoe belastend zij het invullen van de vragenlijst vonden en wat voor een cijfer zij aan deze belasting zouden toekennen (van 0 'helemaal niet belastend' tot 10 'heel belastend'). De antwoordkeuzes van de respondenten varieerden van 0 tot en met 4 ($M=1.5$, $SD=1.51$), tegelijkertijd gaven alle respondenten mondeling aan de lijst niet belastend te vinden.

Tabel 4

Kwantitatieve opsomming van alle respondenten (N=8) die per item problemen hadden.

Item	Aantal respondenten met problemen	Aantal problemen per soort	
		Formulering	Inhoudelijk
1. Ik denk vaak na over de dood en dit maakt me bang.	4	3	1
2. Ik ben niet angstig voor het lot omdat ik me eraan overgeef.	4	3	2
3. Ik voel me vaak angstig omdat ik me zorgen maak dat het leven misschien geen betekenis heeft.	1	1	0
4. Ik ben niet bezorgd over en denk niet na over schuldig zijn.	6	2	4
5. Ik voel me vaak angstig vanwege schuldgevoelens.	0	0	0
6. Ik voel me vaak angstig omdat ik me gedoemd voel.	3	0	3
7. Ik denk nooit over leegte na.	7	1	6
8. Ik denk vaak dat de dingen die ooit belangrijk waren in het leven leeg zijn.	2	0	2
9. Ik voel me nooit angstig over gedoemd zijn.	6	5	2
10. Ik ben niet bang voor de dood omdat ik voorbereid ben op wat het ook moge brengen.	5	4	2
11. Ik denk vaak aan het noodlot en dat maakt me angstig.	1	1	0
12. Ik maak me geen zorgen over het lot, omdat ik er zeker van ben dat dingen goed komen.	4	2	2
13. Ik weet dat het leven betekenis heeft.	3	0	3
14. Vaak voelen de dingen voor mij vreemd aan, alsof ik er niet echt contact mee kan	2	0	2

maken.

15. Ik verlies vaak het contact met mezelf en dat maakt me angstig.	2	2	1
16. Mijn ervaringen voelen als een sterke eenheid, alsof alles met elkaar klopt.	2	0	2
17. Ik heb soms het gevoel dat ik in een film leef en de dingen om mij heen niet echt zijn.	0	0	0
18. Ik ervaar het hele bestaan als dreigend.	2	0	2
19. Ik heb het gevoel dat mij elk moment een ramp kan overkomen.	1	0	1
20. Ik voel me thuis in deze wereld.	2	0	2
21. Ik vertrouw er op dat ik de problemen van het leven aan kan.	0	0	0
22. Ik voel me sterk verbonden met andere mensen.	2	0	2
23. Ik voel me een eenling en dat maakt me angstig.	1	0	1
24. Het besef dat anderen mij ten diepste nooit helemaal kennen beangstigt mij.	0	0	0
25. Ik voel me onderdeel van een groter geheel.	2	0	2
26. Het beangstigt me als ik bedenk hoeveel keuzemogelijkheden er zijn.	0	0	0
27. Als ik een keuze heb gemaakt kom ik daar niet meer op terug.	0	0	0
28. Het beangstigt me dat eenmaal gemaakte keuzes nooit kunnen worden teruggedraaid.	0	0	0
29. Ik denk dat het in het leven vaak niet uitmaakt wat je kiest.	0	0	0

Noot. Dezelfde respondent kon inhoudelijke problemen met een item hebben, alsook problemen met de formulering, daardoor kan het ‘aantal problemen’ groter zijn dan het ‘aantal respondenten met problemen’.

Conclusie en Discussie

In het kader van de onderzoeksvraag werd onderzocht of de DEAQ goed bij de Nederlandse populatie zou aansluiten. Deze vraagstelling werd aan de hand van cognitieve interviews onderzocht, waarbij zowel inhoudelijke problemen alsook problemen met de formulering van bepaalde items werden vastgesteld. Inhoudelijk bleken sommige woorden niet goed bij de culturele context van de respondenten aan te sluiten en riepen soms associaties op die niet bij de achterliggende theorie passen. Verder bleken de inhoudelijke problemen, alsook de problemen met de formulering, het kiezen van de goede antwoordcategorie te compliceren. Opvallend was dat de problemen voornamelijk betrekking hadden op de eerste 13 items (gebaseerd op Tillich). De DEAQ werd tot slot niet als belastend ervaren.

Discussie van de resultaten

Gezien de veel voorkomende problemen in het eerste deel van de vragenlijst komt de vraag op waardoor de items gebaseerd op Tillich minder goed bij de steekproefpopulatie aansluiten dan de items gebaseerd op Glas. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de volgorde der items de aandacht van de respondenten voor de items van Tillich heeft vergroot, aangezien deze als eerste afgenomen werden. Bovendien werden de items op basis van Glas in de Nederlandse taal ontwikkeld, wat de woordkeuze en de formuleringen van de items mogelijk beter bij de Nederlandse taal laat aansluiten. Zo werden bijvoorbeeld voor de items gebaseerd op Tillich, in tegenstelling tot de items gebaseerd op Glas, vaak formuleringen gebruikt die moeilijkheden hebben veroorzaakt. Hierbij horen het samengestelde karakter van sommige items en de negatieve formuleringen. Samengestelde items zijn vaak niet met één antwoord te beantwoorden, daardoor wisten de respondenten niet op welk onderdeel van de vraag zij antwoord moesten geven. Bij de negatief geformuleerde items ontstonden moeilijkheden bij het kiezen van de goede antwoordcategorie, doordat de dubbele ontkenning van de items tot verwarring leidde.

Naast moeilijke formuleringen en woordkeuzes zou tevens de achterliggende theorie van Tillich minder goed bij de beoogde populatie kunnen aansluit dan de theorie van Glas. De interpretaties en associaties bij de eerste 13 items kwamen echter vaak niet met de beoogde theorie van Tillich overeen, waardoor geen uitspraak over de geschiktheid van Tillich's typologie binnen de steekproefpopulatie gedaan kan worden. Het komt vervolgens de vraag op waardoor de items andere associaties oproepen dan op basis van de beoogde theorie werd verwacht en wat hieraan veranderd kan worden. Om een antwoord op deze vraag te kunnen vinden, worden enkele inhoudelijke problemen nader beschouwd.

Een voorbeeld is het als problematisch ervaren woord ‘gedoemd’. ‘Gedoemd’ wekte tijdens de interviews associaties als ‘hel en verdoemenis’ op, die suggereren dat ‘gedoemd zijn’ een te beperkte begripsinhoud heeft. Woorden als ‘hel’ of ‘verdoemenis’ lijken naar een ultiem oordeel te verwijzen dat door een rechter of god na de dood voltrokken wordt, terwijl Tillich de angst om ‘gedoemd te zijn’ meer als een zelfoordeel beschrijft. Hij gebruikt hiervoor ook de uitdrukking ‘self-rejection’ (afkeur tegenover jezelf) en de omschrijving van ‘de angst om geen bestemming in deze wereld te hebben’. Door de misleidende associaties blijkt dat de respondenten de achterliggende theorie van Tillich moeilijk aan de hand van het woord ‘gedoemd’ kunnen begrijpen. De theorie van Tillich is vervolgens niet door een woord als ‘gedoemd’ te verduidelijken. Een mogelijke oplossing zou het praktisch beschrijven van de angsten kunnen zijn (bij voorbeeld: ‘Ik ben bang om geen bestemming in deze wereld te hebben’), in plaats van te vragen of iemand zich angstig voelt over de theoretische termen: ‘gedoemd zijn’, de ‘dood’, het ‘lot’, ‘schuld’ en zo voort.

Maar niet alleen het verkeerd begrijpen van bepaalde woorden blijkt een item voor de respondent moeilijk te kunnen maken, ook de context van de ‘moeilijke woorden’ lijkt van invloed op de ontstonden problemen te zijn. Zo valt bijvoorbeeld op dat de als problematisch ervaren woorden, als ‘schuld’, ‘betekenis’ en ‘leegte’ niet binnen elk item problemen hebben veroorzaakt. Bij voorbeeld in item 7 ‘Ik denk nooit over leegte na’ riep het woord ‘leegte’ bij de meeste respondenten problemen op. In item 8 ‘Ik denk vaak dat de dingen die ooit belangrijk waren leeg zijn’ bestonden in tegenstelling tot item 7 echter nauwelijks problemen met het woord ‘leegte’. Een mogelijk reden hiervoor is dat in item 8 precies aangegeven staat wat ‘leeg’ is, namelijk ‘de dingen die ooit belangrijk waren’. Op deze manier verwijst het woord ‘leeg’ inhoudelijk naar een achterliggende context, wat het item wellicht een stuk duidelijker maakt.

De interpretatiemoeilijkheden met betrekking tot bepaalde items, zijn mogelijk door moeilijke woorden als ‘gedoemd’ en door een gebrek aan duidelijke verwijzingen naar een achterliggende context ontstaan.

Het is van belang dat de door een item opgeroepen associaties bij de achterliggende theorie aansluiten, ook als dit ten koste van de voorkeur der respondenten gaat. Zo werd bij voorbeeld het woord ‘betekenis’ in item 13 ‘Ik weet dat het leven betekenis heeft’ als moeilijk ervaren, waardoor sommige respondenten aangaven dat zij de voorkeur zouden geven aan het woord ‘zin’ als vervanging voor ‘betekenis’. ‘Zin’ leek voor deze respondenten meer in verband te staan met een persoonlijke, alledaagse zingeving; ‘betekenis’ werd in tegenstelling tot ‘zin’ meer met een ‘hogere betekenis’ geassocieerd, die ook na de dood blijft bestaan. Op

basis van de voorkeuren voor ‘zin’ zou verwacht kunnen worden dat ‘zin’ mogelijk beter bij de steekproefpopulatie aansluit dan ‘betekenis’. De interpretaties van de respondenten van het woord ‘betekenis’ pasten echter beter bij de beoogde theorie van Tillich, die naar een hogere-, ultieme- of spirituele ‘betekenis’ verwijst, wat ten voordeel van de content validiteit ervoor pleit ‘betekenis’ te blijven gebruiken.

Aangezien het woord ‘betekenis’ verder alleen in één item problemen heeft veroorzaakt, stelt zich de vraag of daadwerkelijk het woord ‘betekenis’ als oorzaak voor de problemen kan worden aangewezen. Bij de beschouwing van het item 13 ‘Ik weet dat het leven betekenis heeft’ valt op dat mogelijk de combinatie van ‘weten’ en ‘betekenis’ het item problematisch maken, want ‘weten’ kan een mens alleen wat meetbaar is. Of het leven ‘betekenis’ (ook na de dood) heeft is een kwestie van geloof of vertrouwen, daarom hadden sommige respondenten wellicht een voorkeur voor een ‘alledaagse zingeving’, aangezien een respondent meer over een alledaagse zingeving kan weten dan over een ultieme. Het woord ‘zin’ sluit vervolgens wellicht niet beter bij de culturele achtergrond van de respondenten aan, maar wel bij de context van het item. Onafhankelijk van de keuze voor ‘zin’ of ‘betekenis’ zou het woord ‘weten’ mogelijk beter door ‘geloven’ vervangen kunnen worden. ‘Geloven’ verwijst meer naar een spirituele-, hogere zingeving (of betekenis), in plaats van naar een alledaagse.

Aanbevelingen voor de DEAQ

Uit de discussie van de resultaten zijn verschillende redenen naar voren gekomen, waardoor het eerste deel van de vragenlijst mogelijk minder goed bij de respondenten aansloot dan het tweede deel. Om deze problemen in een volgende versie te minimaliseren en ook om de achterliggende theorie van Tillich binnen de items een stuk duidelijker te laten worden, worden de volgende aanbevelingen voor een nieuwe versie van de DEAQ gedaan.

Ten eerste wordt aangeraden negatief verwoorde items positief te formuleren of woorden als ‘niet’, ‘geen’ of ‘nooit’ dik te drukken. Verder zouden samengestelde items opgesplitst kunnen worden in uniforme vragen. Om de inhoudelijke problemen te reduceren zouden praktische omschrijvingen van moeilijke woorden als ‘gedoemd’ gebruikt kunnen worden. Verder zou duidelijker aangegeven kunnen worden naar welke context woorden als ‘leeg’ verwijzen. Hierbij lijkt tevens de hele zinsconstructie van invloed op de interpretaties en associaties van de respondenten te zijn; daarom is het van belang het hele item bij problemen te beschouwen en wellicht te herschrijven in plaats van een ‘problematisch woord’ te vervangen, zonder naar de context te kijken.

De uitkomsten wijzen verder erop dat het woord 'betekenis' beter bij de achterliggende theorie van Tillich aansluit dan 'zin', hoewel 'zin' vaker door de respondenten prefereert werd. Of het woord 'betekenis' daadwerkelijk beter bij de achterliggende theorie van Tillich aansluit en niet door 'zin' vervangen kan worden, zoals het sommige van de respondenten wensen, zou onderzocht moeten worden. Dit zou op basis van een vergelijkende studie met twee respondentengroepen en twee DEAQ versies gedaan kunnen worden. In de eerste versie zou het woord 'betekenis' gebruikt worden en in de tweede versie het woord 'zin' (binnen de items over 'betekenisloosheid'). Vervolgens zou versie 1 bij groep 1 en versie 2 bij groep 2 binnen een TSTI kunnen worden afgenomen, waarvan de uitkomsten later vergeleken kunnen worden.

Om de items eenduidig te kunnen interpreteren zou het de respondenten mogelijk ook kunnen helpen de vragen hiërarchisch naar de betreffende domeinen te sorteren, zoals Tillich dit ook in zijn typologie over de existentiële angsten doet. Volgens Tillich horen telkens de twee angsten voor 'het lot en de dood', 'schuld en gedoemd zijn' en 'leegte en betekenisloosheid' bij elkaar en bouwen inhoudelijk op elkaar voort. Gesteld dat een item associaties oproept, welke op basis van priming de interpretatie van het daarop volgende item zouden beïnvloeden, dan is het van belang de items qua onderwerp logisch op elkaar te laten volgen. Dat betekent dat bij voorbeeld een item over 'de dood' altijd op een item over 'het lot' zou moeten volgen. Door deze samenstelling zou de mogelijkheid vergroot kunnen worden om de beoogde associaties op basis van Tillich's typologie op te roepen. Is de volgorde echter willekeurig en het wordt bijvoorbeeld eerst naar de angst voor de 'dood' gevraagd en daarna naar de angst voor 'leegte', kan een respondent het woord 'leegte' in verband met een 'leegte' na de dood brengen, hoewel volgens Tillich een leegte in het actuele leven bedoeld wordt. Of telkens de twee angsten binnen een domein daadwerkelijk in verband met elkaar staan, zou binnen vervolgonderzoek, op basis van een factoranalyse onderzocht kunnen worden. Verder onderzoek naar de itemrelaties zou kunnen helpen om een beter inzicht in de geldigheid van Tillich's theorie binnen de Nederlandse populatie te kunnen verkrijgen.

Ten slotte is aan te raden om de volgorde van de items te veranderen om selectieve aandacht voor de aan het begin staande items te voorkomen. Het is een mogelijkheid om de drie domeinen van Tillich met de vier toegevoegde existentiële angsten van Glas te mengen. Op deze manier zou de aandacht voor de items 'eerlijker' verdeeld kunnen worden en zo zou mogelijk ook meer informatie over de kwaliteit van de op Glas gebaseerde items verzameld kunnen worden.

Methodologische sterkten en beperkingen van het onderzoek

Aangezien binnen een parallelonderzoek soortgelijke uitkomsten werden gevonden (Bosch, 2014), kan ervan uit worden gegaan dat de betrouwbaarheid van dit onderzoek voldoende is. Ten voordele van de betrouwbaarheid werd met een vast onderzoeksprotocol en met behulp van geluidsoptnames gewerkt. De uitkomsten werden door een onderzoeksteam van 3 onderzoekers bediscussieerd om tot consensus over een categorische indeling voor de items te komen.

Hoewel de genomen maatregelen, alsook het parallelonderzoek, op een betrouwbare procedure wijzen, is van belang erop te wijzen dat de onderzoeker mogelijk selectieve aandacht voor problemen met betrekking tot de eerste 13 items (gebaseerd op Tillich) heeft gehad. Dit geldt zowel voor tijdens het interview alsook tijdens het verwerken van de resultaten. Van tevoren werden bepaalde problemen in het eerste deel van de vragenlijst verwacht, welke vervolgens op basis van de uitkomsten werden bevestigd. Verder werden nauwelijks andere problemen gevonden, wat er op zou kunnen wijzen dat de onderzoeker niet open stond voor andere problemen binnen de vragenlijst. De selectieve aandacht zou op deze manier de verzamelde uitkomsten beïnvloeden kunnen hebben. Om het risico van de selectieve aandacht te kunnen minimaliseren zou een onafhankelijke onderzoeker de interviews binnen een vervolgonderzoek kunnen afnemen en categoriseren. De interviewer zou de hypothesen op deze manier niet kennen en zich door deze ook niet in zijn vraagstellingen aan de respondent of in zijn interpretaties laten beïnvloeden. Een alternatief is om de interviews door meerdere onderzoekers te laten analyseren om vervolgens te kijken of er consensus bestaat met betrekking tot de gevonden uitkomsten.

Verder dient benadrukt te worden dat alle uitkomsten op basis van een weinig representatieve steekproef verzameld werden, waardoor er mogelijk een beperkte generaliseerbaarheid van de uitkomsten bestaat. De respondenten in dit onderzoek zijn redelijk hoog opgeleid en hebben geen last van psychische problemen, waardoor zij geen representatief steekproef vormen. Aangezien existentiële angsten verder in samenhang met psychopathologie onderzocht zullen worden is het belangrijk om mensen met psychologische aandoeningen bij het testen van de vragenlijst te betrekken. Bij respondenten met psychische aandoeningen zouden bijvoorbeeld andere associaties, meer-, minder- of andere problemen met de items kunnen ontstaan. Zo zouden bijvoorbeeld cliënten met een borderline persoonlijkheidsstoornis zich sneller in items over 'leegte' terug kunnen vinden en zouden zij deze inhoudelijk als 'minder problematisch' kunnen ervaren. 'Het chronische gevoel van leegte' is namelijk ook onderdeel van de diagnostische criteria van een borderline

persoonlijkheidsstoornis (4th ed., text rev.; DSM-IV-TR; American Psychiatric Association, 2000). Ten slotte zou de psychische gezondheid van de respondenten ook invloed op de ervaren belasting door de vragenlijst kunnen hebben. Al met al is er om tot een generaliseerbare uitspraak over de geschiktheid van de items voor de Nederlandse populatie te komen nog verder onderzoek nodig.

Samenvatting en Conclusie

In dit onderzoek werden verschillende problemen met betrekking tot ‘moeilijke woorden’ en ‘formuleringen’ gevonden, die voornamelijk betrekking hebben op de vertaalde items. Er zijn verschillende aanbevelingen gedaan om de items beter begrijpelijk te maken en daardoor de vastgestelde moeilijkheden in een volgende versie van de DEAQ te minimaliseren. Aangezien binnen de lijst voornamelijk problemen met de op Tillich gebaseerde items bestonden, wordt ook aanbevolen de volgorde te veranderen om de mogelijke invloed van een beperkte aandachtsspanne voor de items gebaseerd op Glas te beperken. Op deze manier kan mogelijk ook meer informatie over de kwaliteit van de op Glas baseerde items verzameld worden. Of en welke angsten van de DEAQ het beste bij de Nederlandse populatie aansluiten, zou door een verbeterde versie van de DEAQ in een meer generaliseerbare steekproefpopulatie onderzocht moeten worden. Methodologisch wordt van een tevredenstellende betrouwbaarheid van de uitkomsten uitgegaan, hoewel deze op basis van gemaakte verbetervoorstellen, in een vervolgonderzoek nog verbeterd zou kunnen worden.

Uiteindelijk heeft dit onderzoek aan de verdere ontwikkeling van een Nederlandse vragenlijst over existentiële angsten bijgedragen, welke toekomstig onderzoek naar existentiële angsten en hun behandeling mogelijk zou kunnen maken.

Bronnen

- American Psychiatric Association. (2000). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-IV-TR. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Beatty, P. (2004). The dynamics of cognitive interviewing. In S. Presser, et al. (Ed.), *Questionnaire development evaluation and testing methods* (pp. 45-66). Hoboken, NJ: Wiley.
- Berkanovic, E. (1980). The effect of inadequate language translation on hispanics' responses to health surveys. *American Journal of Public Health, 70*, 1273-276.
- Bode, C., & Jansen, H. (2013). Examining the personal experience of Aging Scale with the Three Step Test Interview. *Methodology, 9*, 96-103.
- Boeije, H., & Willis, G. (2013). The cognitive interviewing reporting framework (CIRF): Towards the harmonization of cognitive testing reports. *Methodology, 9*(3), 87-95.
- Bosch, A. (2014). *Existentele angst: Een onderzoek naar de kwaliteit van de Nederlandse existentele angst vragenlijst*. Unpublished master's thesis, Twente University, Enschede, The Netherlands.
- Breitbart, W., Rosenfeld, B., Gibson, C., Pessin, H., Poppito, S., Nelson, et al. (2010). Meaning-centered group psychotherapy for patients with advanced cancer: a pilot randomized controlled trial. *Psycho-Oncology, 19*, 21-28.
- Glas, G. (2003). Anxiety – animal reactions and the embodiment of meaning. In K. W. M. Fulford, K. Morris, J. Sadler, & G. Stanghellini (Eds.), *Nature and narrative: An introduction to the new philosophy of psychiatry* (pp. 231–249). New York / Oxford: University Press.
- Guillemin, F., Bombardier, C., & Beaton, D. (1993). Cross - cultural adaptation of health - related quality-of-life measures - Literature-review and proposed guidelines. *Journal of Clinical Epidemiology, 46*(12), 1417-1432.
- Hak, T., van der Veer, C. J., & Jansen, H. (2008). The three-step test-interview (TSTI): An observation-based method for pretesting self-completion questionnaires. *Survey Research Methods, 2*, 143-150.
- Noyon, A., & Heidenreich, T. (2007). Die existenzielle perspektive in der verhaltenstherapie. *Verhaltenstherapie, 17*(2), 122-128.
- Swildens, H. (2004). De existentele opgaven. In G. Pool, F. Heuvel, A. V. Ranchor & R. Sanderman (Eds.), *Handboek psychologische interventies bij chronisch-somatische aandoeningen*. Assen: Van Gorcum.
- Tillich, P. (1952). *The Courage to Be*. New Haven London: Yale University Press.

- Tillich, P. (1991). *Der Mut zum Sein*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Van Bruggen, V., Vos, J., Bohlmeijer, E. T., & Glas, G. (2013). Over de plaats van existentiële thema's in cognitieve gedragstherapie. *Tijdschrift voor gedragstherapie en cognitieve therapie*, 2, 119-134.
- Van Bruggen, V., Vos, J., Westerhof, G., Bohlmeijer, E., & Glas, G. (2013). *Systematic review of existential anxiety instruments*. Unpublished, Twente University, The Netherlands.
- Van Bruggen, V. (2013). *Reliability and validity of the Dutch version of the Existential Anxiety Questionnaire (DEAQ)*. Paper and additional information presented in a meeting, Enschede, The Netherlands.
- Van Dale (2014). *Online woordenboek*, Retrieved February 14, 2014, from <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=lot&lang=nn#.Uv4w9vvF-So>
- Weems, C. F., Costa, N. M., Dehon, C., & Berman, S. L. (2004). Paul Tillich's theory of existential anxiety: A preliminary conceptual and empirical examination. *Anxiety Stress and Coping*, 17(4), 383-399.
- Willis, G. B. (2005). *Cognitive interviewing: A tool for improving questionnaire design*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Yalom, I. D. (2008). *Staring at the sun: overcoming the terror of death*. San Francisco: Jossey-Bass.

Bijlagen

Bijlage 1

De items en hun theoretische achtergrond

Item	Domein Glas	Domein Tillich
1 Ik denk vaak na over de dood en dit maakt me bang.	Dood(1/2)	Death(1/2)
2 Ik ben niet angstig voor het lot omdat ik me eraan overgeef.	Onveiligheid(1/3)	Fate(1/3)
3 Ik voel me vaak angstig omdat ik me zorgen maak dat het leven misschien geen betekenis heeft.	Zinloosheid(1/4)	Meaning(1/2)
4 Ik ben niet bezorgd over en denk niet na over schuldig zijn.	NVT	Guilt(1/2)
5 Ik voel me vaak angstig vanwege schuldgevoelens.	NVT	Guilt(2/2)
6 Ik voel me vaak angstig omdat ik me gedoemd voel.	NVT	Condemnation(1/2)
7 Ik denk nooit over leegte na.	Zinloosheid(2/4)	Emptiness(1/2)
8 Ik denk vaak dat de dingen die ooit belangrijk waren in het leven leeg zijn.	Zinloosheid(3/4)	Emptiness(2/2)
9 Ik voel me nooit angstig over gedoemd zijn.	NVT	Condemnation(2/2)
10 Ik ben niet bang voor de dood omdat ik voorbereid ben op wat het ook moge brengen.	Dood(2/2)	Death(2/2)
11 Ik denk vaak aan het noodlot en dat maakt me angstig.	Onveiligheid(2/3)	Fate(2/3)
12 Ik maak me geen zorgen over het lot, omdat ik er zeker van ben dat dingen goed komen.	Onveiligheid(3/3)	Fate(3/3)
13 Ik weet dat het leven betekenis heeft.	Zinloosheid(4/4)	Meaning(2/2)
14 Vaak voelen de dingen voor mij vreemd aan, alsof ik er niet echt contact mee kan maken.	Structuurverlies(1/4)	NVT
15 Ik verlies vaak het contact met mezelf en	Structuurverlies(2/4)	NVT

dat maakt me angstig.

16 Mijn ervaringen voelen als een sterke eenheid, alsof alles met elkaar klopt.	Structuurverlies(3/4)	NVT
17 Ik heb nooit het gevoel dat ik in een film leef en de dingen om mij heen niet echt zijn.	Structuurverlies(4/4)	NVT
18 Ik ervaar het hele bestaan als dreigend.	Het bestaan als zodanig(1/4)	NVT
19 Ik heb het gevoel dat mij elk moment een ramp kan overkomen.	Het bestaan als zodanig(2/4)	NVT
20 Ik voel me thuis in deze wereld.	Het bestaan als zodanig(3/4)	NVT
21 Ik vertrouw er op dat ik problemen die zich voor kunnen doen aankan.	Het bestaan als zodanig(4.4)	NVT
22 Ik voel me sterk verbonden met andere mensen.	Onverbondenheid(1/4)	NVT
23 Ik voel me een eenling en dat maakt me angstig.	Onverbondenheid(2/4)	NVT
24 Het besef dat anderen mij ten diepste nooit helemaal kennen beangstigt mij.	Onverbondenheid(3/4)	NVT
25 Ik voel me onderdeel van een groter geheel.	Onverbondenheid(4/4)	NVT
26 Het beangstigt me als ik bedenk hoeveel keuzemogelijkheden er zijn.	Twijfel en onmacht om te kiezen(1/4)	NVT
27 Als ik een keuze heb gemaakt kom ik daar niet meer op terug.	Twijfel en onmacht om te kiezen(2/4)	NVT
28 Het beangstigt me dat eenmaal gemaakte keuzes nooit kunnen worden teruggedraaid.	Twijfel en onmacht om te kiezen(3/4)	NVT
29 Ik denk dat het in het leven vaak niet uitmaakt wat je kiest.	Twijfel en onmacht om te kiezen(4/4)	NVT

Bijlage 2

Onderzoeksprotocol Three-Step Test-Interview (TSTI)

Instructie

Geef de respondent allereerst het informed consent en leg uit dat hij door zijn handtekening aangeeft vrijwillig aan het interview mee te doen en dat hij altijd met het interview mag stoppen als hij dat wil. Het interview wordt via een voice recorder opgenomen **recorder aanzetten**. Geef vervolgens duidelijk weer wat het doel van het interview is en de procedure door het volgende te noemen;

'Gedurende dit interview zal ik instructies aan u geven die ik van dit papier voorlees. Dit is van belang voor het onderzoek omdat zo alle interviews precies op dezelfde manier kunnen worden afgenomen. Ik ga nu beginnen.

Allereerst hartelijk dank voor het willen meewerken aan dit onderzoek. Ik ga straks een interview bij u afnemen. In dit interview wordt er een vragenlijst aan u voorgelegd met daarin verschillende stellingen. Het is de bedoeling dat u van elke stelling aangeeft in hoeverre u deze in het algemeen op u zelf van toepassing vindt. De vragenlijst doet beroep op verschillende thema's rondom angst. De vragenlijst is in Nederland nog in ontwikkeling en het interview is specifiek bedoeld om de kwaliteit van de vragenlijst te evalueren. Ik ben onder andere benieuwd of de stellingen voor u helder zijn omschreven of juist niet. U wordt dus niet inhoudelijk beoordeeld op de antwoorden die u geeft. Het interview neemt in totaliteit ongeveer 1,5 uur tijd in beslag.

Het interview bestaat uit 2 fases. In de eerste fase vult u de vragenlijst zo goed mogelijk in. Tijdens het invullen van de vragenlijst zou ik graag willen dat u hardop uitspreekt wat u denkt. Probeer uw gedachten zo goed mogelijk te verwoorden. Op deze manier kan ik goed nagaan wat er door uw hoofd gaat bij de verschillende stellingen. Ik zou u willen vragen om dit eerste gedeelte van het interview zelfstandig uit te voeren. U vult in, in hoeverre de stelling op u van toepassing is en noemt hierbij uw gedachten hardop. Deze gedachten hoeft u niet aan mij uit te leggen. Hier is ruimte voor in het tweede gedeelte van het interview. Heeft u hierover vragen?'

Oefening: Gedachtes hardop uitspreken.

*'Laten we voor de zekerheid het hardop uitspreken van u gedachtes eens gaan oefenen. Dit zodat u goed voorbereid bent op het onderzoek van straks. Ik zal u bij het oefenen nog ondersteunen wanneer ik merk dat u het lastig vindt of wanneer u een vraag heeft. Straks is het wel de bedoeling dat u zelfstandig te werk gaat. *NB Feedback bij de oefening kan zijn; 'Prima!', 'Ga zo door!', 'Zegt u alstublieft hardop wat u denkt.' of wanneer het nodig is; 'U hoeft uw gedachten niet aan mij uit te leggen probeert u niet op mij te letten.*

1. *'Probeer eens aan uw woonomgeving te denken en denk er hardop over na hoeveel ramen uw woning heeft. Wanneer u de ramen telt, vertelt u mij wat u ziet en waar u over nadenkt.'*

2. *‘Wanneer was de laatste keer dat u uit eten bent geweest in een restaurant? Noemt u alles hardop wat u denkt gedurende het proces om dit tijdstip terug te herinneren.’*

Stap 1: Gedachtes hardop uitspreken

Bij stap 1 is het de bedoeling dat de respondent de vragenlijst invult en hierbij hardop zijn gedachten uitspreekt zoals eerder geoefend. Begin hier pas aan wanneer zeker is dat alles voor de respondent duidelijk is. Naast het ondersteunen van de respondent bij deze taak is het de bedoeling om notities te maken van opmerkingen en gedragingen van de respondent. Met name het noteren van missende data is belangrijk. Dit zijn gedeelten van het gedachteproces die niet door de respondent worden geverbaliseerd. Deze notities vormen de basis voor stap 2 en 3.

‘Ik geef u nu de vragenlijst met stellingen. Probeer u deze zo goed mogelijk in te vullen. Hiernaast is het dus de bedoeling om uw gedachten hardop te verwoorden. Gedachten die u heeft met betrekking tot de vragenlijst. Het is de bedoeling dat u deze taak zelfstandig uitvoert. Let dus niet al te veel op mij en probeer mij niets te vragen. Ik zal ondertussen het interview met deze voice recorder opnemen. Uw gedachten en onduidelijkheden die u mogelijk tegen komt bespreken we na het invullen van de vragenlijst. Succes!’

Stap 2: Focus interview

Stap 2 volgt direct op stap 1. Het is belangrijk geen pauze tussen deze stappen te nemen. In deze stap is het de bedoeling de missende stukjes data terug te roepen en te rapporteren zodat er een volledig beeld ontstaat. Het eigenlijke gedachteproces van de respondent kan uitgelokt en ondersteund worden door citaten naar voren te halen die genoteerd zijn bij stap 1. *NB: Bij sommige vragen is het noodzakelijk bepaalde ideeën en meningen van de respondent verder uit te vragen om de missende data te vinden.

‘Hartelijk dank voor het invullen van de vragenlijst en het verwoorden van uw gedachten. Ik zou u nu nog graag wat vragen willen stellen over uw gedachten’ Bijvoorbeeld → *‘Het viel mij op dat u nadat u ‘.....’zei dat u even stil was. Waar dacht u op dat moment aan?’*.

PAUZE

Stap 3: Semigestructureerd interview

Na een eventueel korte pauze worden stap 1 en 2 geëvalueerd. Ook worden er nog wat aanvullende vragen gesteld.

Ik zou nu graag nog een paar aanvullende vragen aan u willen stellen:

Hoe belastend was het voor u om deze vragenlijst in te vullen? (van 0 tot 10 -helemaal niet belastend tot heel belastend)?'

'Ik zou u tenslotte nog enkele vragen willen stellen die gaan over de formulering van enkele stellingen in de vragenlijst.

In stelling 6 wordt er over 'gedoemd' gesproken: "Ik voel me vaak angstig omdat ik me gedoemd voel". Is de stelling voor u beter te begrijpen wanneer het woord 'gedoemd' vervangen wordt door "verdoemd" of "veroordeeld"? Zou de stelling hierdoor voor u een andere betekenis krijgen? Waar gaat uw voorkeur naar uit?

In stelling 12 wordt er gesproken over 'het lot': "Ik maak me geen zorgen over het lot, omdat ik er zeker van ben dat dingen goed komen". Is de stelling voor u beter te begrijpen wanneer het woord 'het lot' vervangen wordt door 'noodlot'? Zou de stelling hierdoor voor u een andere betekenis krijgen? Waar gaat uw voorkeur naar uit?

In stelling 13 wordt er gesproken over 'betekenis'. "Ik weet dat het leven betekenis heeft". Is de stelling "Ik weet dat het leven zin heeft" voor u eenvoudiger te begrijpen? Zou de stelling hierdoor voor u een andere betekenis krijgen? Waar gaat uw voorkeur naar uit?

Heeft u (andere) suggesties om de vragenlijst te verbeteren?

Afsluiting

'Heeft u vragen of zijn er nog onduidelijkheden? Wanneer u later toch nog een vraag heeft met betrekking tot het onderzoek kunt u contact opnemen met dhr. V. van Bruggen (Onderzoeker / GZ psycholoog) v.vanbruggen@utwente.nl. Of telefonisch: ma. / do. / vr. 0570 604000 (Dimence Deventer) di. (Universiteit Twente 053 489 4470).

Hartelijk dank voor uw medewerking! Als dank hierbij een VVV-bon ter waarde van E12,50-. Zou u even willen tekenen als bewijs voor ontvangst?' (handtekening op informed consent).

Bijlage 3

Universiteit Twente
 Faculteit Gedragwetenschappen, Psychologie
 Postbus 217
 7500 AE Enschede

UNIVERSITEIT
 TWENTE.

Respondent nummer:

Enschede, september 2013

Geachte heer/mevrouw,

U bent gevraagd om deel te nemen aan een interview waarbij er een vragenlijst aan u wordt voorgelegd. De vragenlijst doet beroep op verschillende thema's rondom angst en is in Nederland nog in ontwikkeling. Het interview is specifiek bedoeld om de kwaliteit van de vragenlijst te evalueren.

Dit interview wordt afgenomen in het kader van de opleiding Psychologie, faculteit Gedragwetenschappen van de Universiteit Twente. Het interview wordt opgenomen door middel van een geluidsopname. Deze opname is enkel bedoeld om de resultaten zo goed mogelijk te kunnen verwerken. De opname is niet beschikbaar voor derden en zal na uitwerking worden verwijderd.

De onderzoeksgegevens zullen strikt vertrouwelijk verwerkt worden en zijn volledig anoniem. Uw deelname is vrijwillig en u kunt op ieder moment het interview afbreken en de toestemming alsnog in trekken. Mocht u naderhand van het interview nog vragen of onduidelijkheden hebben, dan kunt u ten alle tijde contact opnemen met dhr. V. van Bruggen (Onderzoeker / GZ psycholoog) v.vanbruggen@utwente.nl. Of telefonisch: ma / do / vr 0570 604000 (Dimence Deventer) di 053 4894470 (Universiteit Twente)

Dit toestemmingsformulier wordt gescheiden van de onderzoeksgegevens bewaard.

Ik heb dit formulier gelezen en stem met het interview in

.....
 Datum

.....
 Handtekening respondent

Ik heb voor de deelname aan het interview een cadeaubon ter waarde van 12,50 EUR ontvangen

.....
 Datum

.....
 Handtekening respondent

*Bijlage 4***Demografische gegevens en bijzonderheden bij het onderzoek****Naam instructeur:****Respondent nummer:****Onderzoeksgroep:**

1. Gezonde proefpersonen
2. Proefpersonen met angst en stemmingsklachten

Geslacht:

1. Man
2. Vrouw

Geboortejaar:**Hoogst behaalde opleidingsniveau:**

1. Lager onderwijs of lager
2. MAVO, LTS, LBO, VMBO of gelijkwaardig
3. MBO, MEAO, MTS of gelijkwaardig
4. HAVO, VWO, Atheneum, HBS, of gelijkwaardig
5. HBO, HEAO, HTS of gelijkwaardig
6. WO of gelijkwaardig
7. Anders, namelijk.....

Datum afname:**Totale tijd besteed aan vragenlijst:.....minuten**

Bijzonderheden Stap 1; gedachtes hardop uitspreken

The image shows a large rectangular area containing 40 horizontal dotted lines, intended for writing. The lines are evenly spaced and extend across the width of the page, providing a guide for handwriting practice.

